

L'EXPANSIÓ COLONIAL GREGA

M. Garcia - S. Giralt

(Auriga 11, 1994, pp. 4-7)

Des del segle VIII al VI aC els grecs van fundar ciutats al llarg de gran part de la Mediterrània i de la mar Negra, des del Caucas fins a la Península Ibèrica, ocupant tan sols la costa. Van ampliar el món freqüentat pels grecs, de tal manera que Plató va poder dir, en el primer terç del segle IV aC, que "des de Fasis fins a les columnes d'Hèracles, habitem a l'entorn de la mar com formigues o granotes a l'entorn d'un bassal" (Fedó 109b). Moltes ciutats modernes -Odessa, a Ucraïna; Istanbul, l'antiga Bizanci, a Turquia; Nàpols, Tarent, Palerm i Siracusa a Itàlia; Niça i Marsella a França- tenen el seu origen en aquestes fundacions colonials que van expandir la civilització grega per tota la Mediterrània.

Allò que nosaltres anomenem colonització s'allunya prou de la significació que tindria per a un grec del segle VIII al segle VI aC. Potser seria més adient traduir el terme grec apoikía pel d'"immigració", concepte que implicaria l'establiment d'un hàbitat (oikos) en un indret distant de la metròpoli patria. Els avantatges d'aquest concepte deriven de la polivàlencia del seu significat: d'una banda serveix per parlar de l'establiment de grecs en ciutats no gregues (vgr. Al Mina); d'altra banda, és aplicable a la creació d'una nova polis. L'aclariment terminològic és encara més necessari, si més no aconsellable, si tenim en compte que el concepte de colonització -especialment arran del colonialisme del segle XIX- implica l'existència d'unes relacions de submissió de la colònia a la metròpoli, cosa que no es produeix en l'àmbit de la Grècia arcaica.

El fenomen colonial grec es dóna en una perfecta sincronia i interrelació amb la formació de la polis arcaica. Es tracta de dos processos paral·lels i, en part, l'un és conseqüència de l'altre. D'una banda els problemes immanents a les transformacions de la polis en època arcaica implicaran la necessitat de migracions; d'altra banda, el procés colonitzador tindrà com a conseqüència la formació de noves poleis.

Es un fet inqüestionable que el fenomen procedent de l'àmbit hel·lènic és conseqüència d'allò que està succeint en aquells moments a la Grècia arcaica. La reunió dels nobles (aristoi) al voltant dels nuclis urbans i santuaris determina un increment del seu poder que es tradueix en una pressió més gran sobre els propietaris de petites parcel·les de terra, que amb prou feines les poden conrear. El seu equilibri autàrquic s'esquarterarà com a conseqüència de l'augment dels deutes contrets amb els rics i poderosos. Tot això menarà ineluctablement a la cancel·lació del deute amb el lliurament de la terra al creditor i amb l'establiment d'una relació de servitud entre els antics petits propietaris i els aristoi. A això cal afegir la força de la pressió demogràfica,

conseqüència de l'important creixement de població perceptible a Grècia des de mitjan segle VIII aC. El corollari serà o bé l'afavoriment de la fragmentació del lot de terra (klêros) entre els hereus, la qual cosa impossibilita que una família pugui viure de la seva petita terra i incrementa el seu volum d'endeutament, o bé la cessió en herència a un sol dels descendents -és paradigmàtic el cas del conflicte entre Hesíode i el seu germà Perses-, amb la qual cosa els més desfavorits en els repartiments es veuen obligats a traslladar-se a la ciutat a la recerca d'una fortuna més propícia.

Però la situació a la ciutat no és gaire més favorable. En els centres urbans s'apleguen les masses sense recursos, la qual cosa provoca una situació de crisi social. Així mateix, les lluites entre faccions aristocràtiques pel control del poder s'agreugen en els segles VII i VI aC, control del poder que moltes vegades s'intenta aconseguir amb el suport dels descontents i desfavorits. Ultra això, la "ideologia hoplítica" implica donar cabuda a les aspiracions polítiques dels hoplites, procedents dels estrats mitjans, en el si de l'assemblea, la qual cosa no agrada gens als aristoi. La situació no pot ser més favorable al desordre civil (satsis). La llavor de la tirania germinarà gràcies al consens d'una majoria de la població, o si més no, al d'una minoria activa.

Una solució per a aquesta crisi politico-social motivada per factors econòmics i militars serà l'enviament dels descontents a fundar una colònia. Això apaivagarà els ànims i previndrà qualsevol situació de desobediència civil. A més a més, la solució de l'emigració evitarà la conflictiva revisió de les relacions d'autoritat, i el canvi en els mecanismes de participació en els ens institucionals. D'una banda, les famílies aristocràtiques no s'esquinçaran en lluites intestines pel control del poder; d'altra banda els aristoi no hauran de fer concessions al dêmos descontent.

Així doncs, el creixement demogràfic i la pobresa del sòl, que provocaren una manca de terra per a tothom, foren, per molts autors antics i moderns, els detonants del fenomen colonial.

Però les motivacions que menaren els colonitzadors cap a aquestes aventures ultramarines foren diverses. Si dotem de validesa les fonts escrites -en el nostre cas fonamentalment Heròdot d'Halicarnàs, Diodor de Sicília i Estrabó- les circumstàncies que causaren l'expansió colonial haurien estat de caràcter polític o personal, demogràfic, econòmic o simplement per donar satisfacció al tarannà aventurer d'algunes personalitats inquietes. El problema de les fonts escrites és que sovint l'anècdota amaga la vertadera realitat. Però les fonts que utilitzem per a l'estudi de les colonitzacions no són únicament relats d'historiadors o d'altres autors de l'antiguitat, sinó que disposem també de la inestimable ajuda de l'epigrafia, malgrat que, per desgràcia, sempre es tracta d'inscripcions tardanes -vgr. el decret de

fundacio de Cirene, text apocrif del segle IV aC. Finalment, posseïm la cultura material, especialment esperançadora si tenim en compte que les excavacions arqueològiques s'han orientat vers l'anàlisi interterritorial dels enclavaments colonials, tant pel que fa a l'ocupació del sòl per part grega, com pel que fa a les relacions que s'establiren entre hel·lens i indígenes.

El procés de fundacio d'una apoikia comença amb la designació d'un oikistês -excepcionalment dos-, que encapçala l'expedició colonitzadora. Aquest és en origen l'encarregat d'establir un nou oikos o hàbitat i, per extensio, el fundador de la nova polis, la qual cosa el convertirà en ocasions en un heroi objecte de culte. El punt d'arribada haurà estat previst per endavant, després de consultar l'oracle de Delfos. És possible que el viatge a Delfos vingués motivat pel fet que el santuari disposés d'un bon recull d'informacions sobre rutes d'ultramar, com a conseqüència de la tradició existent ja en els segles IX i VIII aC de consultar l'oracle abans d'emprendre una nova fundació. Ara bé, això no vol dir que el santuari estigués controlant o dirigint els processos colonitzadors, sobretot si tenim en compte que bona part de les respostes oraculars que conservem són espúries o creades a posteriori.

La funcio de l'oikistês també té un caire religiós, a saber, és el portador de la flama sagrada, proveïda per la metròpoli juntament amb els vaixells i al costat de la qual Hèstia vetllarà per la ciutat, igual que ho farà a cada oiKos . Sovint prendran els mateixos déus de la metròpoli, els reservaran un recinte sagrat (témenos) i emularan les institucions polítiques d'aquella. Pero la funcio de l'oikistês no finalitza aquí. En un primer moment l'oikistês selecciona l'emplaçament de la futura ciutat i controla el repartiment del sòl, en reserves comunals i parcel·les no atorgades per a futurs nouvinguts. També és l'encarregat de dictar, circumstancialment, les primeres lleis, ja siguin originals o copiades d'una altra ciutat, tradicionalment la metròpoli. Un cop finalitzada la seva missió, o s'hi queda (Batos, a Cirene, on funda una dinastia) o se'n va, amb la comesa de dirigir una nova expedició.

Tanmateix, ens confondriem si penséssim que la nova polis depèn administrativament de la ciutat mare -si bé com a excepcio li sol·licitarà magistrats (vgr. Paros a Tasos). La ciutat gaudeix d'una autonomia plena que l'eximeix de qualsevol compromís pel que fa a les aliances exteriors concretes per la metròpoli. La nova ciutat podrà arribar a ésser amb el temps més potent que la ciutat mare, i fins i tot enemiga potencial, com les relacions entre Corcira i Corint (Tucídides I 34 i 38). Pero, per regla general, ambdues establiran unes relacions de reciprocitat, que es reflecteixen en lligams d'amistat (philía), aliances militars (symmachía), matrimonis interestatals i tractats de doble nacionalitat (sympoliteía). Així mateix, serà força inusual la

utilització de les colònies amb una finalitat imperialista. Però també seria un error pensar que l'autonomia implica un rebuig, ja que s'observen molts trets comuns entre colònia i metròpoli, si bé és cert que de vegades la metròpoli vol desentendre's dels expedicionaris, com en el cas dels tereus, que llevaren àncores rumb a Líbia (Heròdot IV 156). La relació fou permanent i les influències mútues s'observen en àmbits tan dissemblants com l'econòmic o l'artístico-cultural. Un habitant de colònies és tan grec com el que més.

La cronologia de les colonitzacions va ser determinada per un primer moment de fundacions d'establiments grecs, sobretot eubeus, a la costa sírio-fenícia (Al Mina, Ras el Bassit, Teli Sukas, Tabbat al-Hamman, Ras Ibn Ani, en tots els quals trobem ceràmiques gregues del segle VII aC i fins i tot anteriors). L'arqueologia indica que no es tractava de ciutats, sinó de barris on vivien llargues temporades grups de grecs que hi representaven els interessos de les seves poleis d'origen.

En segon lloc una primerenca presència també eubea a Pitecusa, que s'inicià al voltant del 775 aC, potser precedida per petits establiments en territoris indígenes a Itàlia i Sicília. Un tercer moment esglaonat fins al 675, dominat per calcideus, megareus i corintis i amb seus ubicades a la Magna Grècia i, pel que fa als eubeus, a la Calcídica de Tràcia, al nord de l'Egeu. De vegades aquestes mateixes colònies són alhora metròpolis de noves fundacions colonials i en algunes ocasions s'adrecen a la ciutat mare perquè els proporcioni un oikistês (vgr. Mègara Hiblea a l'hora de fundar Selinunt). Vers el 675 aC l'àrea de colonització s'estendrà cap al nord (Tràcia, Hellespont, la Propontida), sud (sobretot Egipte i Cirenaica) i l'oest, on els focus es mostraran especialment actius a la Gàl·lia, la Ibèria i Còrsega, i els corintis s'atansaran a la costa est de la mar Adriàtica. Ara la procedència dels colonitzadors es diversifica i trobem megareus, grecs asiàtics i insulars -milesis i focus, fonamentalment-, i uns endarrerits atenesos, que s'aboquen al control del nord de la mar Egea, i amb la mirada posada en la ruta dels estrets.

La política dels establiments colonials grecs envers els pobles autoctons variava força depenent de diversos factors. N'era un la relació de forces establerta entre els nouvinguts i els antics habitants, resultant del grau de desenvolupament dels indígenes i la potència de la nova ciutat. Fins i tot es donava el cas que algunes colònies gregues estaven en relació de més o menys dependència respecte als seus veïns bàrbars i eren obligades a pagar tributs. En aquesta situació es van trobar en alguns moments Bizante, Bizanci, Mesèmbria i potser Teos, colònies gregues situades en el país dels tracis, i també a Olbia, en terres escites. Un segon condicionant era la funció amb què havia estat creada o que havia anat adquirint. En aquest sentit alguns investigadors han intentat aïllar els elements que permeten diferenciar colònies de tipus agrícola (Gela, Locros, Metapont) d'aquelles que més

aviat sembla que vivien del comerç, anomenades de "tipus foceu" (Massàlia, Elea, Olbia, Tasos i Emporion). Així els colons de les fundacions agrícoles cercaven lluny noves terres i, per tant, la mateixa naturalesa d'aquests assentaments ja comportava un conflicte amb la població autòctona per la possessió de la terra. Si es resolía a favor dels grecs, els indígenes eren expulsats de les seves terres o esclavitzats per utilitzar-los com a mà d'obra agrícola. N'hi ha abundants exemples a la mar Negra, a Sicília i a la Magna Grècia, tot i que també coneixem casos on aquesta relació fou força fluïda com, per exemple, a les ciutats calcídiques de Sicília. En canvi, si l'establiment responia a un objectiu comercial, els seus colons tenien interès a atreure's els pobles del seu entorn i a mantenir-hi unes bones relacions ja des d'un bon començament. Per fer evident l'oposició entre els dos tipus de colonització, possible fins i tot en una mateixa colònia, és molt significatiu el cas de Siracusa. En efecte, si bé en una primera fase els colonitzadors corintis havien ocupat per la força la fèrtil plana costanera en la qual havien emplaçat Siracusa i n'havien esclavitzat els antics pobladors, els siracusans van fundar, poc després del 600 aC, Camarina, des d'on van cercar l'amistat dels sículs en una pacífica expansió comercial cap al sud-oest. De fet era freqüent que, per assegurar-se la defensa, els grecs penetressin al rerapaís i hi establissin enclavaments de vigilància -així a Gela i a Siracusa- que, si era el cas, representaven el paper de punts d'intercanvi comercial. No hem d'oblidar, però, que la col·laboració dels indígenes podia ésser inestimable, si tenim en compte que eren els autèntics coneixedors del territori, un territori, d'altra banda, bastant aliè als nouvinguts grecs. Malgrat tot, potser és exagerat establir una classificació excloent entre ambdós tipus de colònies, ja que resulta difícil de creure una especialització tan radical de les fundacions colonials. Les recents investigacions a Massàlia, Agata, Olbia o Emporion, revelen que el control del territori agrícola resulta tan important com l'activitat comercial. Però això tampoc no vol dir que no existissin simples factories (emporía) o punts d'intercanvi sense pretensions de domini del territori a l'estil de Nàucratis.

Sens dubte, allò que esperonà moltes poleis a escometre aventures comercials ultramarines fou l'escassetat de metalls en terres gregues. L'obtenció d'aquests materials es fa en indrets força diferents: a part de l'extracció de ferro al Peloponnès (cap Màlea), també se'n troba a l'Anatòlia, a la costa sud del Pont Euxí i a Etrúria. L'or i la plata provenen de Lídia, Tasos i Tràcia, de l'Adriàtica, de la Ibèria i de la Gàl·lia. Però, segurament, els elements més indispensables en aquest moments siguin el coure i l'estany, minerals necessaris per a la formació de bronze. A Xipre es troba molt de coure, però també a Al Mina, a Etrúria, a la Ibèria i a la Gàl·lia. Pel que fa a l'estany, els viatges s'allunyan vers l'occident i, en concret, a la Ibèria,

sobretot la zona de Tartessos i, fonamentalment a Cornualla, el proveïdor principal. Fóra possible pensar que la fundació de Massàlia estigués motivada per l'establiment d'una ruta terrestre que, via Roine, canalitzés el comerç de l'estany provinent de Cornualla.

Però no fou únicament la penúria de metalls allò que provocà el fenomen colonitzador. També els cereals foren força anhelats. La Magna Grècia i Sicília, Egipte i Pont Euxí, com també la Ibèria, en vista de les investigacions dels deu darrers anys, esdevingueren centres proveïdors molt importants. No menys important fou el comerç de salaons -Milet en multiplicà les seves factories-, especialment en els intercanvis amb el Pont EuxI. La llista, pero, no finalitza aquí: fusta, paper, productes sumptuosos, esclaus, també foren productes cobejats. Al seu torn els grecs bescanviaven productes manufacturats i sumptuosos: vi i oli, ceràmiques, armes, ivoris i metalls treballats.

Tot el que s'ha indicat té una connotació clara, a saber, l'economia de moltes poleis deixa d'ésser autàrquica i les xarxes comercials i els lligams economics ultrapassen les fronteres de les ciutats-estat. Així mateix, a les colonies es crea una espècie de koinê en la qual es fon l'univers cultural hel.lènic amb les tradicions indígenes, tot contribuint a formar noves cultures, com la ibèrica. La riquesa d'aquests intercanvis culturals depèn del grau de desenvolupament de la cultura indígena i, per tant, no podem comparar la koinê creada, per exemple, entre grecs i egipcis a Nàucratis amb la creada entre grecs i indicetes a Empòrion. Això determinarà que en alguns casos parlem d'aculturació interactiva i en d'altres d'aculturació unidireccional. O, potser, com ha dit John Boardman, aprendre a l'est i al sud i ensenyar a l'oest i al nord.

* * *